

Сүлимйүн БҒСРЕТДИНОВ

РУХ ҒҮҢМӘҒӘ, ИЛ ҮЛМӘҘ

ШАҒИР ҺҮЗЕ — ЙӘН ҺҮЗЕ

Эзиптәр, уларзың әсәрзәре, китаптары тылсымлы көс һымак күнелде рухландыра, телде байыта, бөткөһөз уй-фекер уята. Бер китап меңәрләгән кешенә өйрәтә, мәглүмәтле итә. Силәбе калаһында ошондай көзрәт сығанағы — Шәйехзада Бабич исемендәге башкорт-татар китапханаһы. Унда 118 мең китап бар. Шуның 52 меңе — башкорт-татар телендәге китаптар. Башкортостанда сыккан башкортса матбуғат басмалары ла бар. Бында милли әзәбиәттә яраткан кешеләр, Силәбе дәүләт университетының төрки факультеты талиптары йыш килә. Факультетта башкорт әзәбиәтен укыткан Флүзә Фәткулла кызы Ғайсинаның әйтеүенсә, китапхана Силәбелә йәшәгән кәрзәштәребеззең аң-белем, мәзәниәт үзәге булып тора. Каланың Металлургтар районы халык мәғарифы идаралығының балалар өсөн милли клуб укытыусыһы Мәүлизә Ғәлләм кызы Мостафина менән дә ошо аң-белем үзәгендә осрашып һөйләшеп торзоҡ. Ул эшләгән клубта алты йәштән ун алты йәшкә тиклемге 42 бала өс төркөмгә бүленеп, азнаһына 9 сәғәт дәрес ала. Сигергә, кайырга, курайза, кумызза уйнарга, йырларға, шиғырзар һөйләргә өйрәнәләр. Китапхананан кәрәкле кулланмалар алып торалар. Әле Башкортостан эзиптәре менән осрашыуға килгәндәр. Кунактарзы хөрмәтләп, Флүрә һылыу Зарипова гәсәр тауыш менән башкорт йыры «Йәйләү»зе йырлап ебәрзе:

Иртәнсәкәй тороп бер караһам,
Уралкайым ята күренеп...

Силәбе кызының моңо йөрәкһетеп ебәрзе. Башкорт йырының яңғырауы, кәрзәштәребеззе рухландырыуы бик хуп, бик мәслихәт.

Башкортостан эзиптәре лә рух усағына ут өстәп, милләтгәштәребеззе базлатып тора. Силәбе өлкәһе башкорттарының II королтайы алдынан Рауил Бикбаев, Риф Тойгонов, Рамазан Шәғәлиев Сосновка, Красноармейский райондарында, Кәтибә Кинйәбулатова, Әнисә Таһирова, Асылғужа Баһуманов Кошак, Арғаяш яктарында булып, фәһемле осрашыулар үткәрзе. Һөйөнөстәр зә, көйөнөстәр зә бар. Уларзы Табын ауылында балаларзың «Толпар» ансамбле кыуандырган. Балалар курайза, флейтала уйнай, ун алты халык йырын башкара. Канатлы толпар талпыныуы кыуаныс. Мәгәр күп мәктәптәрзә балаларзың урысса иҗәнләшеүе, йәштәрзең туған моңон, телен белмәүе йәндәрзе өшөткөс. Ярай әле үз халкын курсыған, телен таныған улдар бар. Канбабаларыбыз аманатынса, ил хакын ир даулар, ир дауламаһа, кем даулар?

Башкортостандың ир-узамандары үз язмышын ғына түгел, сит өлкәләрзә донъя көткән кәрзәштәребеззе лә даими кайғырта. Мәғариф, мәзәниәт хезмәткәрзәре Силәбе тарафтарына килеп тора, мәктәптәргә, китапханаларға бушлай дәреслектәр, китаптар бирелә. Силәбе балалары, йәштәре Башкортостандың гимназияларына, юғары укыу йорттарына кабул ителә... Халкыбыз өсөн янған милләтгәштәтер айырыуса туған телдең язмышы өсөн борсола. Сөнки телдән языу йәшәгән еренде юғалтыуҙан да куркынысырак. Мәгәр күренекле шағирәбез Кәтибә апай Кинйәбулатова Шәйехзада Бабич исемендәге башкорт-татар китапханаһындағы осрашыуға әйткәнсә, туған тел тыуған ер менән нык бәйлә,

Языусылар менән осрашыу

Йәғни туған тел тыуған ер менән, тыуған ер туған тел менән кәзерле. Икененә лә берзәй кан тарта, йән тарта.

Сит өлкәләрзә гүмер иткән кәрзәштәр менән сағыштырғанда Башкортостанда йәшәгән башкорттар күпкә бәхетле. Мәсәлән, радио, телевидение иртәһен башкорт телендә уята, көндөзөн, кисен дә башкорт йыр-моңо йәнендә назлай, иркәләй, балалар за, йәштәр зә, ололар за көн һайын туған телендә гәзит укый, ял сәғәттәрәндә театрға бара... Без быға күнегеп бөткәнбәз, ә силәбеләр һәм башкалар өсөн былар — бары якты хыял. Мәшһүр әзибәбәз әйтмешләй, әзәбиәт, мәзәниәт, сәнгәт яратыусылар ерзәң қояшлы яғында йәшәй. Без қиләсәктә кан кәрзәштәрәбәзгә қояшлы көндәр, қояшлы юлдар һәм күңелдәрәненә дә қояшлы булығын теләйбәз.

Әле рухи мөхиттә қояшлы, күңелле көндәрзәң берәһе. Рауил Бикбаев иһамланып хәзистәр, Кәтибә Кинйәбулатова «Асылташтар илендә» қитабынан тыуған ил, туған тел тураһында шигри гөлләмәләр, Әнисә Таһирова ақ елкәнле сонеттар, Риф Тойғонов мазәк шигырзәр, Рамазан Шәғәлиев яңы ғына нәшер ителгән «Исемһез йондоззәр» йыһынтығынан қинәйәле шәлкемдәр бүләк итә. «Мин осрашыуға қиләнемә, шағирзәрзә күргәнемә, күңел һүзәрән ишеткәнемә бәхетлемен», — тип, Әлфиә апай Вәлиева бик йылы, хислә итеп, Кәтибә Кинйәбулатованың һәм үзәненә шигырзәрәйнә укыны. Күңелдәр зауықланды,

тәһсирләнде. «Саф башкорт шигырзәрәйнә, йырзәрәйнә тыңлап, Силәбелә икәнемдә лә оноттом. Ошондай саралар күңелгә май яққан кеүек», — тинә Фәүзә һылығы Файсина. Уның һүзәрән раслағандай, Силәбә қызы Фақиһа Сафина гәжәп моңдо итеп, йәндәргә майзай яғылып йырлап ебәрзә:

Алдым да кәләм, яззым сәләм
Уң беләккәйем дә талғансы.
Фани донъя утка ла яһһын

Туғандарзән мәхрүм қалғансы.
Урай за урай ат сабырға
Ағизелкәй кеүек ер қайза?
Инде лә һеззә күрәү қайза,
Төштәрәмдә күрһәм шул файза.
— Аралашып йәшәйек, йышырақ күрәшәп торайық, юлды онотмайық, — тип, Уралдың асы таштарынан эшләнгән бүләктәр, қитаптар бирештеләр. Кан кәрзәштәрә менән осрашыузан күңелә тулығып, Кәтибә апай за йырлап әйзә:

Камзулдарым кейеп, қашмау тағып,
Тәзрә сиртер инем қыз булһам...
Силәбелә ата-олағайзәр моңо тынмауы, Хәй Мөхәмәтйәров, Кәтибә Кинйәбулатова, Рамазан Шәғәлиевтарзың шигриәт ерлегәнән яңы шишмәләр урғылығы, уларзың ауаздары йәнгә хуш. «Ақмулла» әзәби берекмәһе қанатландырған йәш көстәрзәң шигырзәрә, сәсмә әсәрзәрә Силәбәненә «Уралым», «Дуслық» гәзиттәрәндә, Башкортостандың матбуғат басмаларында сығып тора. Ирек Сабиrowтың өс қитабы нәшер ителгән. Камса Мортазин йыһынтық әзерләгән. Урал Қолошов күңел йылығын һалып ижад итә. Арғаяш педучилищәһи, университеттың башкорт бүләге талиптары ла шигриәт менән мауыға. Силәбелә Ақмулла, Бабиçтар рухы йәшәй, «Ақмулла» әзәби берекмәһе уңышлы эшләй. Рауил Бикбаев ышаныслы итеп, сәсэн теле менән әйткәнсә, без булғанбыз, барбыз, булырбыз.

БАШЛЫ ЙОРТ УЗЫР

Силәбе өлкәһендә башкорттар иң күп төпләнеп йәшәгән төйәк — Арғаяш районы. Милли үзенсәлектәре, йолалары, мәзәниәттә тергеҙеү зә иң тәүзә бында башлана. Ошо төбәк башкорттарын тергеҙеү һәм үстәреү программаһы эшләһә һәм уға ярашлы эш алып барыла. Арғаяш районы мәктәптәрендә туған телдә укытыу мәсьәләһе бойомға ашқан, башкорт балаларының 93 проценты башкорт телен өйрәнә. Укытыусылар за етерлек. Арғаяшта унынсы йыл индә Силәбеләге 1-се педагогик колледждың филиалы эшләй. Быйыл уны башланғыс синыф укытыусыһы шөгөлө менән 27 кеше тамамаһаған. Улар башкорт теле укытырға ла хожуклы. Арғаяштан Күсәғолов Ильмир Мөхәмәтша улының Силәбе өлкәһе башкорттарының II королтайында һөйләүенсә, районда башкорт социаль-педагогик колледжын асырға ниәтләйзәр.

Һуңғы йылдарҙа Арғаяш районы йәштәре укырға, юғары укыу йорттарында белем алырға нығыраҡ ынтыла. Силәбе өлкәһе, Башкортостан Республикаһы юғары укыу йорттары менән бәйләнеш булдырылған. Арғаяшта Башкорт дәүләт университетының вәкиллеге бар. Быйыл 49 талип имтихан тапшырған. Улар укыу — күнел нуры, укыған ил узыр икәнән якшы аңдай.

Арғаяштар үзәрәнен район башкорт халык театры, уның уңыштары менән һорурлана. Ул — Силәбе өлкәһендә берзән-бер башкорт театры. Уның сығыштарын урындағы халык көтөп ала һәм күнел зауығы итеп кабул итә. Ауылы башканың һыуы башка тигәндәй, театр кан кәрзәштәрзән рухын базлата, йәшәйешен йәмләрәк, мәгәнәләрәк итә.

Илдәге бәрәкәт башлыкка нык бәйлә. Башлык акылға бай булһа, халык күнелгә бай була. Арғаяш районы һаҡимиәтенә яңы башлығы Наумов Сергей Яковлевич,

әйтәүзәрәнсә, былай башкорттарға йыйырылмаһа кашлы кеше икән. Уларзың ихтыяждарына игтибарлы, милли үзенсәлектәренә хөрмәт менән карай, аһакалдар советының фекерзәрен, тәждимдәрен эшендә файҙалана. Аһакалдар менән түңәрәк өстәл ойшторған, социаль-иктисади мәсьәләләрзә хәл итеү буйынса кәңәшләшкән. Ул мәсьәләләр район башкорттарының II королтайында ла күтәрелгән. Унда 200 делегат катнашқан. Быйыл язын һаҡимиәт башлығы мәғариф, мәзәниәт, юғары укыу йорттарына йәштәрзә укырға алыу мәсьәләләрә буйынса Өфөлә булған. Бөтә донъя башкорттары королтайы Башкарма комитеты былай һәһәттән Арғаяш район һаҡимиәтенә булышлык, ярзам күрһәтәсәген белдергән. Арғаяшта ололар шуға кыуана: Корбан, Мәүлит байрамдары район һаҡимиәтә катнашлығында һәм уның финанс ярзамы менән үтә.

Башлык акылға бай булһа, халык күнелгә бай тиеүебәз йола-байрамдарҙа ла раһлана. Арғаяш һабантуйында күрше райондарзың һәм калаларзың һаҡимиәт башлыктары, өлкә һаҡимиәтә вәкилдәре лә катнашқан. Халык бындай игтибарға, хәстәрлеккә риза булған. Халыкка таянған таймай шул.

Арғаяштарға үз ере, һыуы, нәсәл-нәсәптәре гәзиз. Йортка шатлык килтереп, Усман ауылының 250 йылығын билдәләгәндәр. Ағас тамырһыз, кеше ырыуһыз, затһыз булмай. Йөззән ашыу гаилә донъя көткән Усман ауылына меңгә яқын кунак килгән. Кунактарзы каршылап, алты аймак алты тирмә корған, азык-түлек, аш-һыу әзерләгән. Тирмәләргә йорт-каралты, хужалык кәрәк-ярактары, хезмәт коралдары, өй йыһаздары куйылған. Кейем-һалым, бизәнәү-төзәнәү әйберзәре лә күркәм. Йәштәрзән күз алдына ата-олаларының тарихы, көн-

күреше, йолалары йәнле рәүештә күз алдына баҫқан, байрамдары, һый-хөрмәте, гәзәттәре, аралашыу-зары үзе бер күренеш, гәжәп тамаша булған.

Арғаяштар үзәренең үзенсәлекле көнкүреше, йәшәйеше менән горур. Боронғо сәнгәтең, мәзәниәтен, кабатланмаҫ йөзөң була тороп, ниңә үзенде башкаларҙан кәм тойорға?.. Халкыбыз аҡыллы, сабыр, теле — яғымлы, йыры — моңло... Икмәк, ит, һөт, йәғни ризык булһа, тормош йәмле икәнән дә аңлайҙар. Арғаяшта район хакимиәте менән берлектә королтай таркалған хужалықты тергеҙеү хәстәрлеген күрә. Хезмәтсәндәр эш хақы ала башлаған, күнелдәрҙә

— шатлык, тормош яҡшырырына ышаныс тыуған.

Рух һүнмәһә, ил үлмәй. Тән азығы ла, йән азығы ла кәрәк. Арғаяштар Силәбе өлкәһе башҡорттары королтайының яңы Башкарма комитетының халыҡ мәнфәғәттәрен күберәк гәмәлгә ашырырына өмөт бағлай. Силәбе башҡорт филармонияһы, театры, музыка училищеһы, мәктәптәре, һәләтле балалар өсөн гимназия асылырына... Ата-олатайзарыбыз быуаттар буйы телен, йыр-моңон һаҡлаған, милли йөзөн юғалтмаған. Без зә заманына күрә гәмәлдәрен күрәйек, халкыбыздың котырығын арттырайыҡ.

ЙӘНТӨЙӘК ЙӘНЛӘНӘ

Магнитогорск калаһында әүл-әүлдән бик күп кәрзәштәребез гүмер итә. Башҡортостандан, айырыуса күрше Әбйәлил, Учалы, Белорет, Баймак райондарынан йәштәр укырға, эшкә бара. Сөнки Магнитогорск ере лә — башҡорттардың йәнтөйәге. Улар йәнтөйәгендә ысын башҡорт тормошо менән йәшәргә, бәхет-шатлык татырға теләй. Милли узаңы уянған кәрзәштәребез быуаттар буйы халықты халыҡ иткән асылды һаҡлап калырға тырыша.

Моратка ирешеү өсөн тиҫтә йыл элек үк милли ойошмалар, башҡорт мәзәни үзәге ойошторолған. Әле мәзәни эштәр менән «Башҡорт сәнгәте йорто» муниципаль үзәген башҡорт бүлегендә шөгөлләнә. Етәкселәре Рәхимә Хәкимова, Мәфрүзә Хөсәйенова бер көсөн милли рухты йәнләндергә һала.

Милли мәзәниәттәр муниципаль үзәген башҡорт бүлегендә башҡорт телен өйрәнәү буйынса түңәрәк ойошторолған. Түңәрәккә балалар за, ололар за йөрөй. Бөтә донъя башҡорттары королтайы Башкарма комитеты өс мең һумлыҡ башҡорт китаптары бүләк иткәс, китапхана булдырғандар.

Шулай итеп, башҡортса гәзит-журналдар, китаптар укырға мөмкинлек тыузырылған. Бүлек ойошторған «Карлуғас» башҡорт катын-кыҙҙар ансамбле зауыклы сығыштары менән тамашасыларҙы иһамландыра. «Карлуғас»та егермеләп «карлуғас» канат қаға. Драма түңәрәге, журайсылар ансамбле лә ижади уңыштары менән кыуандыра. Быйыл милли көрәш түңәрәге, балалар бейеү ансамбле лә өҫтәлгән. Бейеү ансамбле балаларҙы биш йәштән йәлеп итә. Улардың башҡорт сәнгәтен, мәзәниәтен танып белеп үҫеүе, бәләкәйҙән шул мөхиткә ылығыуы мәртәбәне арттыра.

Төрлө мәзәни саралар за «Башҡорт сәнгәте йорто» муниципаль учреждениеһының игтибар үзәгендә. Ул «Әйзәгез әле, егеттәр!», «Башҡорт һылығы» кеүек конкурстар, бәйгеләр ойоштора, кала һабантуйын, олоғайған кешеләрҙең, һуғыш һәм хезмәт ветерандарының ялын үткәреүгә лә әүҙем катнаша. Фаилә, әсәлек, бала тәрбиәләү мәсьәләләре лә күнел түрендә. Калалағы «Тимертау» йәштәр ойошмаһы, «Йәшлек», «Салауат» бейеү ансамблдәре лә рух уята, йәшәү йәме тыузыра.

Зиһендәргә тәҗсир итеүсә, саф башкорт телен ишеттерәүсә, башкорт донъяһы менән таныштырыусы «Йәнтөйәк» телевизион программаһы булыу айырыуса әһәмиәтле. Магнитогорск телевидениеһы студияһының башкорт редакцияһы 1991 йылдың июлендә асылған. Урындағы башкорт мәзәни үзәгенәң башланғысы, Башкортостан етәкселегенәң, «Башкортостан» телерадиокомпанияһының, Әбйәлил районы хакимиәтенәң һәм Магнитогорск телестудияһының булышығы менән. Бына хәзер ун йыл инде һәр шаршамбыла эфирға башкорт телендә «Йәнтөйәк» тапшырыуы сыға. Ул Магнитогорск калаһының ғына түгел, Әбйәлил, Учалы, Баймак райондарының, Белорет, Учалы, Сибай калаларының тормошон да яктырта. Тапшырыуларҙы Силәбе өлкәһенәң Ҡызыл, Ноғайбәк, Агаповск, Верхнеуральск райондарында йәшәүселәр зә карай.

Тапшырыуларҙы йөкмәткелә, кызыклы, фәһемле итеүгә журналист Гәлдәр һылыу Хафизова зур ижади көс һала. Программаның авторҙары халкыбыҙҙың үткәнә, бөгөнгөһә, булмышы, йәшәйәшә, башкорт ауылдарының хәстәрлектәре, арзаклы шәхестәр, милли үзәнәлектәр тураһында һөйләп, күрһәтеп, күңелдәрзә арбай. Магнитогорск радиоһында «Йәнтөйәк» телепрограммаһының филиалы ла эшләй. Силәбе өлкәһә, Магнитогорск калаһы, шулай ук Башкортостан башкорттарының тормошкөнкүрешә, ижтимағи хәлә тураһында көн һайын ун-ун биш минут яңылыктар тапшырыла. Магнитогорск калаһы мөхитә, башкорттар өсөн был үтә лә мөһим, кәрәклә.

Рухи өлкәлә байтак саралар күрәлә, мәгәр күңелдә борсоған, эстә бошорған нәмәләр зә күп. Башкорт балаларын башкортса укытыу хәл итеүзә көткән мәсьәлә. Каланың 54-сә мәктәбендә етә йыл эшләгәндән һуң 1999 йылда башкорт синифтары бөтөрөлә. Башкортса укытыуҙың баһаһын күтәрмәү, ата-әсәләр менән ныкышмалы эшләмәү һөзөмтәһендә синифтар туплауза кыйынлыҡ киләп тыуа.

Хакимиәт, мәғариф идаралығы хезмәткәрзәрә, йәмәғәтсәлек вәкилдәрә менән орашыулар, түңәрәк өстәлдәр үткәрәлә. Рус синифтарында ун биш-ун алты ғына укыусы иҗәпләнеүгә карамастан, башкорт синифтарында укыусылар һаны егерме биштән дә кәм булмаһка тейеш тигән шарт куйыла. Бәхәстәрзән һәм башкорт теле икә йыл укытылмай торғандан һуң 2001 йылда 54-сә мәктәптә башкорт синифтары яңынан тергезәлә. Егерме меңдән ашыу башкорт йәшәгән Магнитогорск калаһында башкорт балаларын башкортса укытыу көн үзәгендә кала.

Мәзәниәт өлкәһенә лә әзәмсә караш, заманса шарттар кәрәк. Башкорт сәңгәтә йорто иҗкә ятактың подвалында урынлашқан. Берләштерелгән кала китапханаһының биш мең китабы булған башкорттатар әзәбиәтә бүлегенә кысыҡ кына урын бирелгән. Кала хакимиәтенәң мәзәниәт идаралығы башкорт сәңгәтә йортон милли мәзәниәттәрзән муниципаль үзәге менән берләштерәргә ниәтләй. Башкорт сәңгәтә йортоноң гәмәлдә бөтөрөлөү хәүефә тыуа. Каланың милли советы булышылығы менән был карарҙың яңылышылығын кала йыйылышы депутаттарына иҗбатлап, сәңгәт йорто һаклап калына. Булам, йәшәйәм тиһәң, көрәшмәйәнсә, даулашмайынса булмай шул. Кала хакимиәтә Магнитогорск еренәң боронго башкорт ере икәнән, каланы, металлургия комбинатын һәм башка предприятиеларҙы төзөүзә башкорттарҙың әүзәм катнашыуын, әлә лә ең һызғанып эшләүән, йәш быуындың киләсәктә бында йәшәйәсәген, ижад итәсәген оноторға тейеш түгел. Оноталар икән, иҗтәрәнә төшөрөп тороу зарур. Башкорттарҙың мәнфәғәттәрән кыйыу яктарға, мәғариф, мәзәниәт мәсьәләләрән бойомға ашырыузы талап итергә тулы хокук бар. Башкортостан менән Магнитогорск калаһы араһындағы иктисади, сауза хезмәттәшлөгә килешәүә анык үтәлгән кеүек, рухи өлкәләгә хезмәттәшлек тә анык үтәләргә тейеш. Шул сакта Магнитогорскиза йәшәгән милләттәштәрәбез милли йөзөн, башкортлоғон юғалтмас.